

YURTIMIZDA KULOLCHILIKNING RIVOJLANISH TARIXI, AXSIKENT KULOLCHILIGINING O'ZIGS XOS XUSUSIYATLARI.

Obidova Manira Mahmudjon qizi.

Namangan Davlat universiteti

San'atshunoslik fakulteti Tasviriy san'at va

va amaliy bezak fakulteti 2-kurs

magistrati

Obidovamaniraxon@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola Yurtimizda kulolchilikning rivojlantirish tarixi kulolchilik texnika va texnologiyasi Axsikent kulolchiligining o'ziga hos xususiyatlari tarixi xaqida so'z boradi. Axsikent 19-asr oxirlaridan beri tarixchilar, etnograflar, sharqshunoslar, o'lkashunoslar va ayrim harbiy odamlar diqqatini tortib kelgan.*

Kalit so'zi: *kulolchilik ,texnika va texnologiya,qadimgi axsikent,shahar, kulollar,ko'za,loy, hunarmandchilik.*

Yurtimizda milliy hunarmandchilik turlaridan biri - kulolchilik uch ming yildan ziyod tarixga ega bo'lib, avlodlar osha ardoqlanib, sayqallanib kelmoqda. Davlatimiz rahbarining 2021-yil 23-martda qabul qilingan "Kulolchilikni jadal rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori esa bu sohada yangi imkoniyatlar eshini ochdi. Jumladan, kulolchilik yo'nalishida zarur xom ashyo bazasini yaratish, kulollarga yer maydonlari va binolar ajratish, asbob-uskuna va jihozlar bilan ta'minlash, qulay shartlarda kreditlar berish, hududlarda o'ziga xos kulolchilik an'alarini tiklash maqsadida ixtisoslashgan markazlar va galereyalar tashkil etish kabi masalalar ustuvorlik kasb etmoqda.

- Kulollarimiz uchun eng asosiy mahsulot - bu gil, ya'ni soz tuproq, - deydi "Hunarmand" uyushmasi Samarqand viloyat boshqarmasi rahbari Umid Hakimov. - Qarorda kulolchilikda ishlatiladigan tuproq turlari zahiralari mavjud yerlarning manzilli ro'yxati shakllantirilishi ham aytilgan. Viloyatimiz shahar va tumanlarida kulolchilikda foydalaniladigan yerlar ko'p. Uyushmamiz tomonidan "Samarqand geologiya" aksiyadorlik jamiyatiga Samarqand tumanidagi Xojigaydich konidan 2 gektar hamda Cho'pon ota maskanida joylashgan "Konigil" hududidan 5 gektar yer foydalanish uchun ajratilishi taklifini berdik. Hozirda kulollarimiz tomonidan asosiy tuproq Konigil maskanidan olinadi.

Aytish kerakki, viloyatda faoliyat yuritayotgan 59 nafar kulolning yana muammolaridan biri bobomeros hunarni o'rgatish uchun maxsus joyning yo'qligida edi. Chunki ularning aksariyati o'z xonadonida faoliyat yuritadi.

Shunga ko'ra Samarqand shahridagi Obi Rahmat mahallasi, "Afrosiyob" xarobalari yon tomoni, Siyob kanalining o'ng yoqasidan belgilangan loyihaga asosan kulolchilik markazi qurish uchun 5 ming kvadrat metr yer maydoni ajratildi. Kulolchilik markazining qurilish ishlarini yakunlash 2022-yil apreliga qadar yakunlash mo'ljallanmoqda.

Darvoqe, viloyatning olis hududlarida ham kulolchilik markazlari tashkil etish rejalashtirilgan. Xususan, kelasi yili Kattaqo'rg'on shahridagi G'arb masjid mahallasi hududidan "Hunarmandlar markazi" binosini qurish ishlari boshlanadi.

Samarqand viloyatida kulolchilik sir-asrorlarini chuqur o'zlashtirgan ustalar ko'p. O'zbekiston xalq ustasi Xolmahmat Ismatullayev, akademik kulollar - Sharif Azimov, Xudoyberdi Haqberdiyev, Samarqand kulolchilik san'atiga katta hissa qo'shib kelayotgan Haydar Botirov, No'mon Obloqulov, Dilorom Muxtorova kabi mohir qo'l egalari o'ziga xos kulolchilik maktabini yaratgan, o'nlab shogirdlar tayyorlagan.

Kelgusida kulolchilik markazlarining tashkil etilishi usta-kulollarimizning yoshlarga hunar sirlarini o'rgatish, chet ellik va mahalliy sayyohlarga master-klavslar tashkil etish imkoniyatini ham kengaytiradi.

Insoniyat tarixida kulolchilikning tutgan o'rniga qisqacha ta'rif bergan holda, mamlakatimizda shakllangan kulolchilik maktablari tarixi va an'alarini tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar tahlili orqali o'rganish va yoritib berishdan iborat.

- kulolchilik san'ati tarixi, an'analari va antik davrda kulolchilikning vujudga kelishi tarixini o'rganish;
- O'zbekistonda kulolchilikning rivojlanishi tarixi, bosqichlarini to'plangan manbalar ma'lumotlari asosida tahlil qilish;
- mamlakatimizda shakllangan kulolchilik maktablari va ularning an'alarini o'rganish;
- G'urumsaroy kulolchilik maktabining vujudga kelishi, o'zbek milliy hunarmandchiligiga qo'shgan hissasini yoritib berish;
- G'ijduvon kulolchilik maktabi tarixi va an'alarini o'rganish va tahlil qilib berish;
- Rishton kulolchilik maktabining shakllanishi tarixi va uning Farg'ona vodiysi xalq hunarmandchiligining rivojlanishiga qo'shgan hissasini manbalar tahlili orqali yoritib berishdan iboratdir. Tadqiqotning nazariy uslubiy asoslarini belgilashda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

I.A.Karimovning asarlarida bayon qilingan xolislik, tarixiy xotira, haqqoniy tarixni yoritish kabi tamoyillari muhim ahamiyat kasb etdi. Tadqiqotning nazariy asosi sifatida O'zbekiston tarixi fanining rivojlanishini asosiy uslubiy yo'nalishlari ifodalangan "O'zbek xalqi davlatchiligi tarixi" kontseptsiyasiga va og'zaki tarixning nazariy va amaliy masalalarini yorituvchi tadqiqotlarga murojat etildi. Kulolchilik qora loydan mo'jizakor go'zallik yaratgan SHarqning eng qadimiy hamda navqiron san'atidir. Bu qora loy, saxovat, halollik, ezgulik timsolidir. Tuproq insonlarning barcha extiyojini o'z zimmasiga olgan farovonlik, to'kinlik, rizq-ro'z, go'zallikning eng oliy ko'rinishi san'atining zaminidir. Kulolchilik bilan dunyodagi barcha xalqlar shug'ullanadi. Ular o'ziga xos tomonlari bilan bir-biridan farq qiladi. O'zbek kulolchiligi uzoq tarixga, ajoyib an'analar, shakl, mazmun, ijodiy jarayon va o'ziga xos uslubga ega. Sopol buyumlari sodda bo'lsada uning ko'rinishi qismlarining aniqligi, mutanosibligi saqlanishi, naqshlarining badiiy joylashishi, shakl va mazmunining birligi, uyg'unligi o'zbek kulollarini jahonga tanitib kelmoqda. Kulolchilik hunari loydan, piyola, kosa, tovoq, ko'za, lagan, xurmacha, tog'ora, xum, tan-dir, buyum, o'yinchoqlar, qurilish materiallari va boshqalar tayyorlaydigan soha bo'lib, u uzoq tarixga ega. Maxsus tuproqni o'ta qizdirganda toshsimon bo'lib pishishini, undan har xil idishlar tayyorlashni odamlar juda qadimdan neolit davrining boshlaridayoq bilganlar. Ular avval loydan idish-tovoqlar yasab, gulxanda qizdirib pishirganlar. Tuproq jaqonning hamma erlarida bo'lgani uchun kulolchilik keng tarqalgan bo'lib, dastlab bu hunar bilan ayollar shug'ullanganlar. Kulolchilik charxi miloddan avvalgi 3-ming yillikning boshlarida ixtiro qilingandan keyin kulolchilik bilan erkaklar shug'ullana boshlaganlar. Keyinchalik choydan yasalgan idish-tovoqlarni maxsus o'choq hamda xumdonlarda pishirganlar.

Neolit davrida idishlarni tagi uchli qilib tayyorlanib erga sanchib qo'yilgan. Enolit davri-da esa SHarq mamlakatlarida hamda Qadimgi Gretsiyada nafis kulolchilik idishlari rivoj etgan va me'morchilikda sopoldan foydalana boshlangan. VIII—XII asrlarda kulolchilik O'rta Osiyodayaxshi rivojlangan. Buni Afrosiyobda va O'rta Osiyoning boshqa erlarida topilgan kulolchilik buyumlari isbotlab berdi. O'sha davrda O'rta Osiyo madaniyati tez sur'atlar bilan rivojlandi. YAngi ko'tarilish davri bo'ldi. Ko'pgina olim, yozuvchi va mutafakkirlar, ya'ni Abu Ali ibn Sino, Beruni, Firdousi, Ro'dakilar etishib chiqdi. Butun dunyoga mashhur bo'lgan me'morchilik yodgorliklari bunyod

etildi. Buxoroda Ismoil Somoniy maqbarasi qurildi. XIII asrda mo'g'ullar bosqinchiligi oqibatida Buxoro, Samarqand, Urganch, Mavr, Balx yong'in ostida qoldi. Oqibatda kulolchilik san'ati rivojiga putur ketdi. XIV asrdan boshlab

O'rta Osiyo territoriyasida kulolchilik tez sur'atlar bilan rivojlandi. Amir Temur xalq amaliy san'atini rivojlantirishda juda katta xizmat qildi. Bosib olingan joylardan ustalarni olib kelib ular uchun rastalar ochtirdi. Mashhur go'zal, nafis binolar, qasrlar, saroylar qurdirtdi. Amir Temur vafotidan so'ng o'zaro gichki janglar oqibatida Temuriylar xonligida u markazlashgan xonlik kuchsizlanib ketdi. Natijada Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari paydo bo'ldi. O'rta Osiyoda bir necha feodal davlatning bunday ajralishi natijasida o'zaro aloqa susayib ketishiga sabab bo'ldi. SHuning uchun ham : kulolchilik turli erlarda turlicha rivojlandi. XIX asrga kelib kulolchilik mamlakatlari tashkil bo'la boshladi. O'rta Osiyoda suvga bo'lgan ehtiyoj katta bo'lgani uchun sopol idishlarni tez sur'atlar bilan ishlab chiqarishga ehtiyoj sezildi. Asrlar osha ularning shakli va bezagi nafislashib bordi. Ustalar turli-tuman kulolchilik buyumlarini yasashdan tashqari ularni yuksak did bilan bezay boshladilar. Tarixdan ma'lumki Inson kulolchilik bilan neolit davridan shug'ullangan. Maxsus loydan buyumlar qo'lda yasalgan, quritib olovda qizdirilgan. Kulolchilikda ishlatiladigan tuproq jahonning hamma yerlarida mavjudligi deyarli hamma xalqlarda kulolchilikning keng tarqalishini ta'minladi. Kulolchilik bilan dastlab ayollar shug'ullangan, kulollik charxining paydo bo'lishi bilan erkaklar ham bu ishga jalb qilingan. Idishlar maxsus o'choq va xumdonlarda pishirilgan. Kulolchilikning sodda usullari Osiyoning tog'liq hududlarida yashovchi xalqlarda hozir ham mavjud. Neolit davriga oid qarorgohlarning qazib topilgan qoldiqlari o'sha davrda idishlarning tagi uchli qilib tayyorlanganligini ko'rsatadi (idishlar yerga suqib qo'yilgan). Eneolit davrida Sharq mamlakatlarida, Yunonistonda vafis sopol idishlar tayyorlash, sopolidan me'morlikda foydalanish avj oladi. Sirlash usullari kashf etilgach, kulolchilik buyumlarining badiiy qimmatini osha bordi.

Har bir hunarni o'ziga xos mashaqqatli va o'ziga xos sir-asrorlari bo'ladi . Qadimdan ota-bobolarimiz badiiy kulolchilik sirlarini va tajribalarini faqat o'z shogirdlariga o'rgatib o'zga bolalarga o'rgatmaganlar. Ota-bobolarimiz asrlar mobaynida kulolchilik sir-asrorlarini o'rganib har bir mahsulotni ayniqsa sifatiga, badiiyligicha, foydalanish qulayligiga va uning umrboqiyiligiga alohida e'tibor berib kelganlar. SHuning uchun ular tayyorlagan oddiy sopol piyolasidan tortib sharq me'morchiligini bezab turgan koshinlarning umrboqiyiligi dunyo ahlini lol qoldirmoqda. Ha, bunga erishish uchun ota-bobolarimiz yuqori sifatli g'oyat chidamli hamda davr sinovlaridan o'tgan materiallardan keng foydalanib kelganlar. O'tmishda tuproqdan, qorachiroq, shamdon, sarxona, jomashov, xum hamda ovqat pishiriladigan sopol idishlar tayyorlangan, lekin keyingi vaqtga kelib bularga ehtiyoj bo'lmagani uchun ular yo'qolib bormoqda. Hozir tovoq, guldun, lagan, piyola, tandir va boshqalar ko'p

ishlab chiqarilmoqda. Kulolchilikda asosiy xom ashyo tuproqdir. Tuproqlarning sog' tuproq, qora tuproq, ko'kimtir, qizil loykor turlari bo'ladi. Kulolchilikda ishlatiladigan loy o'zining xususiyati va ishlatiladigan buyumiga qarab bir necha gruppalariga bo'linadi.

Loyi guldon — sershirali loy, bu loydan juda nozik guldonlar yasaladi. U elastik xusu-siyatga ega bo'lib, jusha loyi qo'shilgan bo'ladi.

CHinni loy *yoki oq loy* — yarimfoynans bo'lib, qoramtir loy oqtosh va ishqor qo'shib tayyorlanadi. Bu loydan kosa, piyola, lagan boshqalar tayyorlanadi.

Kesma koshin loy — o'tga chidamli qoramtir loydan, ya'ni gilvataga oq tosh yoki oq qum qo'shib tayyorlanadi. Undan har xil mozaikali koshinlar tayyorlanadi. *Koshin loy* — shirachli loyga kvars qumi qo'shib undan har xil koshinlar tayyorlanadi.

Kosagar loy — patloy yoki tovoq loy deb ham yuritiladi. gzu loy sog' tuproqqa qamish qozg'og'ini aralashtirib tayyorlanadi. Undan yassi yuzali idishlar tayyorlanadi. Ko'zagar loy — 60—70% plastik yog'li loy va 30—40% sog' tuproqdan iborat bo'ladi. Undan xum, guldon, ko'za va boshqalar tayyorlanadi. Kulolchilikda shamol,ilvata, bo'yoqlar, angob, charx, mo'yqalam, mola, katta mola, kichkina mola, sim, naqshin qolip, labgir, lagan qolip, pargor qalam, kojcord, taroq, tagi qalam, g'ujmak, tuppa va boshqalar ishlatiladi. Kulolchilikda loyni ustalar har xil texnologiyada tayyorlaydilar. Maxsus tuproqdan loy qilinib uni tepib, mushtlab pishitiladi. Loyni nam matoga loy tayyorlaydigan xona bo'lib uyni ichki qismidan hovuzga o'xshash uncha chuqur bo'lmagan joy bo'lgan. Bu hovuz pishiq g'ishtdan to'shaladi. Loyni har kuni, ya'ni 20 kungacha suv sepib pishi-tiladi va nam sholchani ustiga yopib qo'yilgan. Kerakligicha loyni tepib, mushtlab pishitiladi. Loyni yulib olib stol ustiga urib-urib pishitiladi, shunda loy ichida to'planib qolgan havo yo'qotiladi. Agar loyda havo qolib ketsa, idishni pechkada pishirganda o'sha bo'shliq yana kattalashib idish teshik bo'lib qolishi mumkin.) SHuning uchun qancha ko'p loyni pishitilsa shuncha sifatli mahsulot olinadi. Kulolchilik charxida idishlar tayyorlanadi. CHARx asosiy qurol bo'lib, u katta va kichik yog'och g'ildirakdan iborat bo'ladi. YOg'och o'q bilan birlashtiriladi Kulol charxining pastdagi katta g'ildiragini oyog' bilan aylantirib turadi. YUqoridagi g'ildirakka loy quyib undan idish tayyorlaydi. Tayyorlangan idishlar yaxshilab quritiladi. CHunki yaxshilab quritilgan keyin pechda yorilib ketishi mumkin. UQuritilgan idishlarni xumda qizdiriladi. Sir- lanadigan idishlar sirlanadi yana xumdonda qizdiriladi. Qadimdan kulollar ma'lum idish yoki buyum bo'yicha ixtisoslashgan bo'ladi. Masalan, kosagar, tandirchi, ko'zagar va boshqalar deb yuritiladi. Xorazm badiiy kulol ustalari qadimda I o'ziga xos texnologiyaga ega bo'lganlar. Ular koshin, bodiya xum va boshqa kulolchilik

mahsulotlari ustiga beriladigan sirni tayyorlash uchun yozning jazirama issiq oylarida ko'hna Urganch tomonlaridagi qum etaklariga chiqib qaftalab chog'on o'simligini to'plab uni yoqib, kulini olib kelganlar. Hozir bu o't juda kamayib ketgan. Bu o'simlikdan tashqari qora o'roqdan qam foydalangan. Sentyabr oylarida qora o'roq ayni shirachga to'lgan vaqtida faqat yashil patini yoqib kulidan ishqor tayyorlaganlar. Ustaxonaga olib keltirilgan chog'on va qora o'roqqa qum aralashtirib qo'lni namlab guvala qilinadi va humbuzga qo'yiladi hamda uni yuqori daraja issiqlikda qizdiriladi. Natijada u toshga aylanadi. Keyin esa ikkinchi marta xumbuzning tokchasiga qo'yiladi. yuqori darajada qizdirish natijasida u pastki oxirga oqa boshlaydi va u oppoq rangga o'tgan bo'lsa tayyor bo'lgani. Agarda u qoramtir tusda bo'lsa shu jarayon yana qaytadan davom ettiriladi. Hosil bo'lgan oq toshsimon ishqorni tegirmonda un holiga kel-tirib maydalanadi. Bu ishqor uniga yangi bug'doy unidan atala pishirib qozonda qorishtiriladi. Qozonga suv solinib bulg'ab suyuqlik holiga keltiriladi. Hosil bo'lgan xom ashyo tabiiy ishsor siri deb aytiladi. Tabiiy ishqor siridan tayyorlangan mahsulot yuziga cho'mich bilan beriladi. Pechda bu sir 1000—1200 daraja issiqlikda loyga shunday kirishib ketadiki u issiqlikka ham, sovuqda ham o'z xusu-siyatini yo'qotmaydigan bo'lib qoladi. Kulolchilikka xos bo'yoqlar tayyorlash qam o'ziga xos texnologiyaga ega. *Oq* rang — bu rang oq tuproq gilvata va 11% gacha oqtoshni mayda qumini qo'shib tayyorlanadi. Uni aralashtirib atala qolda tayyorlab buyum yuziga tekis suriladi va keyin naqsh chiziladi.

Yashil rang — mis kuyundisi kukuni qo'rg'oshin sir va o'tga chidamli tuproq, ya'ni gilvata qo'shib tayyorlanadi. Mis kukuni avval qizg'ish rangda bo'ladi, xumbuzda pishirilganda yashil rangga aylanadi.

Kora rang — qora rang 15% gilvata, marganets oksidi, lazur va qo'rg'oshin sirlarini qo'shib tayyorlanadi Sarik rang — yongan temir sop yoki mayda temir chiqindilaridan foydalanib temir kukuni mis qozonga solinadi va unga gilvata, qo'rg'oshin siri x. amda suv solib ezg'ilib tayyorlanadi.

Havo rang — lojuvard, oq tosh yoki oq qum va gilvata qo'shib tayyorlanadi

Afrosiyob va O'rta Osiyoning boshqa yerdarida topilgan arxeologik qazilmalar 9—12-asrlarda kulolchilik bu yerlarda ancha rivojlanganligini ko'rsatadi, 13-asrda mo'g'ullar hujumlari oqibatida nisbatan sekin rivojlangan kulolchilik 14—16 asrlarda ancha taraqqiy etdi. O'rta Osiyoning bo'linib ketishi o'zaro aloqalar susayishini keltirib chiqardi, lekin hunarmandchilik (ayniqsa, kulolchilik) rivojlanishda davom etdi. Turli joylarda kulolchilikning turlicha uslublari vujudga keldi. Xalq ustalari ko'plab idishlar tayyorlash bilan birga ularni yuksak did bilan bezadilar. Rossiyadan ko'plab chinni mahsulotlar keltirilishi O'rta Osiyo

kulollari bozorini birmuncha susaytirdi. Biroq arzon sopol idishlarga bo'lgan talab, ayniqsa, me'morlikda kulolchilik mahsulotlarining keng qo'llanilishi kulolchilikning uzluksiz rivojlanishini taqozo etdi.

O'rta Osiyoda, ayniqsa, o'zbeklar va tojiklar yashaydigan joylarda kulolchilik taraqqiy etdi. Qoratog', Panjakent, Samarqand, Kitob, Shahrisabz, G'ijduvon, Xorazm, Toshkent, G'urumsaroy, Rishtonda sopol idishlarni sirlab bezatishning o'ziga xos uslublari vujudga keldi. Bu markazlarda tayyorlangan kulolchilik buyumlari pishiq, chiroyli, nafis siri, ko'rkam naqshlari bilan diqqatni tortadi.

20-asrning 20-yillaridan kulollar mehnatini tashqil etishga e'tibor berildi. Toshkentda tajriba kulollik, Samarqandda kulollik ustaxonalari ochildi, Toshkentda o'quv ishlab chiqarish, badiiy kti ishga tushdi (1932), qisqa muddatli kurslar tashkil qilindi, kulollar tayyorlash, ularning malakalarini oshirish yo'lga qo'yildi. T. Miraliyev (Toshkent), R. Egamberdiyev, A. Hazratqulov (Shahrisabz), Muhammad Siddiq, Usmon Umarov (G'ijduvon) singari kulollar yoshlarga ta'lim berdi. Kulolchilikni tadqiq etish, rivojlantirish hamda yoshlardan kulollar tayyorlashda O'zbekiston xalq rassomi Muhiddin Rahimovning xizmatlari katta.

Arxeologik materiallar kulolchilik mahsulotlarining asrlar davomida takomillashib borganini ko'rsatadi. Davr kulolchilik mahsulotlariga, uning turi va bezaklariga katta o'zgarishlar kiritdi. O'tmishda tayyorlangan shamdon, qorachiroq, sarxona, jomashov, xum singari sopol idishlarga ehtiyoj qolmadi. Guldon, tovoq, lagan kabi sopol idishlar va buyumlarga ehtiyoj katta. Me'morlikda ham kulolchilik mahsulotlari (koshin, parchin va boshqalar) keng ko'llanilmoqda.

Hozirgi kunda badiiy bezatish usuli, shakli va tayyorlanish usullariga ko'ra quyidagi kulolchilik maktablari mavjud: Farg'ona (asosiy markazlari — Rishton, Furumsaroy), Buxoro-Samarqand (asosiy markazlari — Samarqand, Urgut, G'ijduvon, Uba), Xorazm (asosiy markazlari — Madir, Kattabog' qishloqlari), Toshkent. Har bir maktab o'zining rivojlanish va ijodiy tamoyillari, yetakchi markaz va ustalari, o'zigagiva xos xususiyatlariga ega bo'lish bilan birga asosiy badiiy umumiylikni ham saqlagan.

Farg'ova (Rishton)da kulolchilikning an'anaviy badiiy va ishlab chiqarish usullari qayta tiklandi, ishkrri sir tayyorlash yo'lga qo'yildi. M. Ismoilov, I. Komilov, U. Ashurov, U. Qosimov, Sh. Yusupov, A. Vazirov, M. Saidov va boshqa ustalar yaratgan buyumlar (lagan, kosalar, don mahsulotlari uchun katta xumlar) shakl jihatidan ham, bezak jihatdan ham rangbarangdir.

G'urumsaroy kulolchilik buyumlariga bezakning mahobatli oydinligi va soddalik xosdir, bu maktab vakili usta M. Turopov sir tayyorlashdan tortib to

naqsh chizishgacha bo'lgan barcha ishlarni faqat an'anaviy usulda bajargan, bu an'anani uning shogirdi V. Buvayev va boshqalar davom ettirmoqda, yangi ijodiy yangiliklar yaratishda izlanmoqda (jumladan, mahobatli laganlar hajmini kichraytirish va boshqalar).

Buxoro-Samarqand kulolchilik maktabi buyumlarining jarangdor nafisligida qo'rg'oshinli sir va sarg'ish-yashil, jigarrang bo'yoqlar muhim o'rin tutadi. "Afrosiyob sopoli" an'alariga asoslanib tayyorlanilgan buyumlar bezagida o'simliksimon naqshlar yetakchilik qiladi, handasiy naqshlar, hayvonlar tasvirlari kam ishlatiladi. Ular, asosan, G'ijduvon kulolchiligida qo'llaniladi. G'ijduvon, Shaxrisabz ustalari mo'yqalamda ishlasalar, Urgut, Denov ustalari chizma naqshlarni ko'p qo'llaydilar. G'ijduvonlik aka-uka Alisher va Abdulla Narzullayevlar an'analarni saqlash, rivojlantirish va vorislarga yetkazishda samarali mehnat qilmoqda. Ustalar idishlar tubiga hayvonlarning soddalashtirilgan shakli yoki ayrim qismlarini joylashtiradilar ("dumi burgut", "murg'i safid", "boyqush", "guli tovus" va boshqalar), bu shakllar gulsimon naqshga o'xshab ketishi bilan diqqatga sazovor. Narzullayevlar yaratgan buyumlarda yangilikni his qilish, an'anaviy shakllarga erkin munosabatda bo'lish kabi xususiyatlar aniq ko'zga tashlanadi. Buxoro-Samarqand kulolchilik maktabi boshqa maktablardan sopol xushtak o'yinchoqlar ishlanadigan markazining borligi bilan ajralib turadi. H. Raximova an'alarini uning o'g'illari va shogirdi K. Boboyeva davom ettirmoqda, ularning ijodida an'anaviylikni saqlagan holda o'ziga xos mahorat ham kuzatiladi, bu ranglarda, shakl mujassamotida, yechimning mukammalligi va

o'lchamlarning barqarorligida namoyon bo'ladi.

Usta A. Muxtorov ishidan namuna (1978, Samarqand).

Xorazm kulolchilik maktabi o'ziga xos badiiyligi, bezaklar rangi va ishlanish uslubi bilan boshqa maktablardan ajralib turadi; uning milliy shaklli o'ziga xos buyumi bodiyadir; naqsh mujassamoti handasiy va o'simliksimon naqshlardan iborat, buyumning markaziy qismiga arabeska girih tushirish ushbu maktabga xos uslublardan. Usta R. Matchonov (Madir qishlog'i) buyumlarga to'q rang ishlatgan, buyum bezagida havo rang yoki rangning o'ziga xos to'q tusi ustunlik qiladi. S. Otajonov (Kattabog' qishlog'i) oq angobdan ko'proq foydalanadi.

20-asrning 80-yillarida kulolchilik markazlarida ishlar birmuncha susaydi. 1990-yillarda O'zbekistonda an'anaviy qadriyatlarga e'tiborni qaratilishi bu sohaning rivojlanishini ta'minladi. O'zbekiston Respublikasida an'anaviy amaliy san'at asarlari ko'rgazmasi (Respublika yarmarkasi)ga asos solindi. 1995-yildagi 1-Respublika yarmarkasida (BMTning 50 yilligiga bag'ishlandi)

barcha kulolchilik maktabining vakillari ishtirok etdi. Ustalardan R. Zuhurov (Denov), M. Turopov (G'urumsaroy), I. Komilov (Rishton), Alisher va Abdulla Narzullayevlar (G'ijduvon), Namoz va No'mon Oblokulovlar (Urgut), R. Matchonov (Xorazm), A. Raximov (Toshkent) maxsus tayyorlangan "Usta guvohnomasi"ga sazovor bo'ldi.

Kulolchilikda asosiy xomashyo – tuproq. Kelib chiqishi va tarkibi turlicha bo'lgan tuproqlardan turli xil kulolchilik mahsulotlari tayyorlanadi. Loy qancha ko'p pishitilsa, sopolning sifati shuncha yaxshi bo'ladi. Kulolchilikda asosiy qurol kulolning charxi, usta unda idishlar tayyorlaydi va ularga shakl beradi. Tayyorlangan idishlar quritilib, xumdonga qizdiriladi. Kulollik charxi – kulollikda ishlatiladigan dastgoh; kulolning asosiy ish quroli, maxsus loydan ishlanadigan idishni shaklga solishda foydalaniladi. Kulollik charxi ikki yog'och g'ildirak-katta parrak (diametri 1 metrgacha) va kichik sartaxta diametri (20-30 sm) hamda g'ildiraklarning markazidan o'tgan dumaloq xarsang toshga o'rnatilgan o'qdan iborat. Kulol pasdagi katta g'ildakni oyog'i bilan aylantiradi, yuqoridagi g'ildirak ustiga loyni quyib idish yasaydi. Kulolchilik charxi ilk bor Qadimgi Sharqda milloddan avvalgi 4-3 ming yillikda paydo bo'lgan, u dastlab qo'lda aylantirilgan. Keyinchalik o'rta asrlarda oyoq bilan aylantiradigan xili-hozir qo'llanilayotgan Kulolchilik charxi yuzaga kelgan.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda Kulolchilik – O'zbekiston xalq amaliy san'atining eng qadimiy, g'oyat qiziqarli turlaridan biri. Mamlakatimiz hududida kulolchilikni ko'plab asosiy maktab va markazlari mavjud. Rishton, Buxoro, G'urumsaroy, Toshkent, Xorazm, Samarqand va Qashqadaryo kulolchilik maktablarini sanash mumkin. Ushbu kulolchilik maktablari bir biridan yaratilgan mahsulotlarni tayyorlanish uslubi, naqsh-gullari, rangi va pardozi bilan biri-biridan farqlanadi.

Kulolchilik xalq amaliy san'ati turlaridan bo'lib, hunarmandchilikning loydan, gildan turli buyumlar, idishlar, qurilish materiallari tayyorlaydigan sohaiga kiradi. Kulolchilikda asosiy xom ashyo tabiiy tuproq bo'lib, loy qancha ko'p pishitilsa, sopolning sifati shuncha yaxshi bo'ladi. Kulolchilikning bezak san'ati bo'lgan koshinkorlik san'ati Markaziy Osiyoning me'morchiligida keng rivojlandi.

Samarqandda kulolchilik neolit davridan buyon mavjud bo'lsa-da, uning eng rivojlangan davrlari eramizning IX–XII asrlarga to'g'ri keladi. Sanoat rivojlangan davrga kelib bu soha ancha susaydi, so'nggi o'n yilliklarda uning ayrim ko'rinishlari hatto yo'qolib ketish xavfi ostida qoldi. Ana shunday paytda kulollar sulolasini davom ettirib kelayotgan hunarmand oilalar o'z maktabini tashkil etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Razvodovskiy V., Opit issledonaniya goncharnogo i nekotorig drugix kustarnix promislov v Turkestanskom kraye, T., 1916;

• Raximov M. K., Varodnie traditsii v sovremennoy xudojestvennoy keramike O'zbekistova, T., 1964;

• Pugachenkova G. A., Rem pel L. I., Ocherki iskusstva Sredney Azii, M., 1982;

• O'zbekiston san'ati, T., 2001.